

UNA NOVA TAULA DOCUMENTADA DE LLUÍS DALMAU, D'ORIGEN SANTBOIÀ

FRANCESC RUIZ I QUESADA

L'any 1945, Josep Maria Madurell va donar a conèixer diverses referències documentals que feien al·lusió al retaule major de l'església de Sant Baldiri de Sant Boi del Llobregat. Mitjançant aquestes notícies se sap que el dia 13 de setembre de 1448 els obrers d'aquest temple van signar amb l'imatger Jaume Roig el contracte de l'obra de fusta del retaule i dos dies més tard van subscriure la pintura del conjunt amb el pintor d'origen valencià Lluís Dalmau.¹

Anys més tard, el 1964, Joan Ainaud, en el transcurs de la restauració d'una pintura amb aparença barroca procedent de l'església de Sant Boi, va donar a conèixer que en realitat es tractava de la taula central del retaule gòtic de Sant Baldiri documentat per Madurell. L'obra, degut a què va ser reaprofitada en el nou retaule major barroc construït l'any 1688, no havia estat reconeguda com a pintura gòtica ja que tenia un aspecte molt allunyat del de la imatge original.²

1. J. M^a. MADURELL I MARIMON, «El Arte en la comarca alta de Urgel» a *Anales y Boletín de los Museos de Barcelona*. Arte Antiguo, III-4, Barcelona, 1945, p. 331-332 i J. M^a. MADURELL I MARIMON, *El Arte en la comarca alta de Urgel*, Barcelona, 1946, p. 79-80.
2. La taula de Sant Baldiri va ser situada dins d'una fornícula barroca que amagava bona part dels relleus daurats i del paviment i, a més a més, fou repintada amb dues capes de pintura nova i totalment redaurada. La notícia va ser anticipada en una comunicació de data 28 de novembre de 1964 a la secció d'Art i Arqueologia de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, vegeu J. AINAUD DE LASARTE, «Una taula documentada de Lluís Dalmau» a *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*. Estudios dedicados a Duran y Sanpere en su LXXX aniversario, II, XII, 1968, p. 73-84. En relació a aquesta taula i a diversos aspectes que afecten al conjunt pictòric destaquem el recent estudi realitzat per J. GARRIGA, «Lluís Dalmau. San Baudelio» a *Cathalonia. Arte Gótico en los siglos XIV-XV*, Madrid, 1997, p. 179-184. El reaprofitament d'obres gòtiques a partir del segle XVI no va ser un fet infreqüent. En una recent visita al monestir de la Magdalena de Palma de Mallorca vam advertir, juntament amb Gabriel Llompart i Joana Mª Palou, que una predel·la, realitzada sens dubte per Gabriel Moger, va ser transformada en retaule pels pintors López en el segle XVI. Aquests

La troballa de l'antiga imatge de Sant Baldiri va significar l'ampliació del catàleg d'obres documentades de Lluís Dalmau, el qual, en aquestes dates, es limitava només a la taula de la Mare de Déu dels Consellers (1443-1445). Així doncs, el compartiment central del sant diaca va permetre un major apropament a la pintura de Lluís Dalmau, un dels pintors més importants del panorama artístic barceloní dels anys quaranta i cinquanta del segle XV.

L'objectiu d'aquest estudi és el donar part d'una tercera obra documentada de Lluís Dalmau, la qual, segons farem palès més endavant, també va formar part de l'antic retaule major gòtic de l'església parroquial de Sant Boi de Llobregat.

Una pintura amb poca fortuna crítica: La decapitació d'un sant diaca

La fortuna crítica d'aquesta magnífica obra es limita només a dues referències. L'any 1938, el professor Ch. R. Post va publicar una taula, conservada a la col·lecció Barraquer de Sant Feliu de Guixols, en la que s'escenifica el procés d'execució d'un sant diaca i que va relacionar amb al cercle dels Vergós.³ Més tard, l'any 1986, l'obra esmentada va ser publicada per Josep Gudiol i Santiago Alcolea Blanch com a obra anònima d'origen lleidatà.⁴

L'obra que ara comentem és un compartiment de retaule que va formar part d'un conjunt força més ampli. En aquest, el cos mutilat del sant centra la composició de l'escena de la seva mort, la qual, és presenciada de manera impassible per l'emperador, tres dels seus soldats i diversos personatges del seu seguici. D'altra banda, l'impressionant i alhora monumental botxí, recolzat sobre la destal del martiri, dirigeix la seva mirada al cap sense vida del virtuós i als tres pelegrins que envolten la santa relíquia.⁵

artistes van incorporar, als tres compartiments del bancal gòtic, tres escenes més i van envoltar el conjunt amb un guardapols. Malgrat aquests afegits i els importants retocs pictòrics que afecten a la pintura del segle XV, les solucions pictòriques internacionals no fan dubtar ni de la seva cronologia original ni de l'autoria. La peculiaritat del conjunt ha fet pensar en alguna ocasió que els López van imitar la forma de pintar quatrecentista, vegeu J. JUAN TOURS, *La Pintura Mallorquina (siglos del XVI al XVIII)*, V, Palma de Mallorca, 1972, fig. p. 195. Pel que fa als pintors López vegeu, G. LLOMPART- J.M^o PALOU- J. M^o PARDO, *Els López dins la pintura del segle XVI a Mallorca*, Palma de Mallorca, 1988.

3. Ch. R. POST, *A History of Spanish Painting*, VII, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1938, p. 453-455, fig. 160.
4. Vegeu J. GUDIOL I RICART - S. ALCOLEA I BLANCH, *La Pintura Gòtica Catalana*, Barcelona, 1986, p. 153, núm. 455, fig. 759. Actualment la reproducció fotogràfica de l'obra està catalogada, a l'Institut Amatller d'Art Hispànic, dins del cercle de Lluís Dalmau.
5. La reproducció fotogràfica que acompanya Post al seu comentari de l'obra mostra certes discrepàncies, que afecten principalment a la representació de la destal, amb la fotografia reproduïda per Josep Gudiol i Santiago Alcolea, les quals són degudes a alguna restauració. Vegeu les reproduccions esmentades a les notes 3 i 4.

Fig. 1.- Lluís Dalmau. *Decapitació de sant Baldiri* (1448-c.1450).
Arxiu Mas, Barcelona.

En un primer apropament, la cultura figurativa de l'obra remet a la dels anys quaranta i cinquanta del segle XV de la pintura catalana. Així doncs, la base del tron del pretor de la taula que ens ocupa, així com la seva morfologia, són una simplificació del setial de la Mare de Déu dels Consellers, obra realitzada per Lluís Dalmau en els anys 1443-1445, conservada actualment en el Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC/MAC 15938); el barret d'un dels membres de la comitiva imperial és força proper al que porta Josep d'Arimatea en la taula del Plor davant del cos de Crist mort, executada per Jaume Huguet al final dels anys cinquanta, i els peculiars espatllassos dels soldats romans són molt similars als representats a diverses obres d'aquesta cronologia.⁶

Més enllà d'aquestes coincidències a l'entorn de la cultura figurativa de l'època, la taula de la mort del sant diaca inclou un repertori de personatges individualitzats, els quals, en diverses ocasions són quasi coincidents amb els que s'incorporen en la pintura de la Mare de Déu dels Consellers. Així, les faccions de l'emperador i les de diversos soldats romans de la taula de la decapitació, són una variant adjacent de la fisonomia de Sant Andreu i de les d'alguns dels àngels cantors de la taula consistorial. D'altra banda, la cara ovalada del soldat més pròxim a l'escena de la decapitació és força propera a la del sant Baldiri de l'església de Sant Boi. Finalment, les mans dels personatges representats a la taula que ens ocupa palesen les mateixes dificultats que es poden observar a la taula de la Mare de Déu dels Consellers. Totes aquestes concomitàncies, les quals no podem portar més enllà ja que no hem tingut ocasió de poder veure la pintura i només disposem d'una reproducció fotogràfica de l'obra, semblen suficients per a poder atribuir la taula del sant diaca a la mà de Lluís Dalmau.

A partir de la consideració d'aquesta autoria, i un cop revisades les notícies documentals relatives al pintor Lluís Dalmau,⁷ hem tractat d'esbrinar la identificació del sant diaca, la qual, degut a la conservació de la taula de Sant Baldiri, creiem oportú realitzar-la a partir de la vida d'aquest sant. En aquest sentit, els problemes derivats del fet d'estudiar l'obra només a partir de la seva imatge fotogràfica dificulten un cop més la ratificació de diversos aspectes de caire iconogràfic. Tanmateix, l'escena que es desenvolupa als peus de la taula, ens referim als pelegrins que envolten el cap segat del màrtir i als aiguaneix representats, és concloent per a poder afirmar que el sant diaca representat és en realitat sant Baldiri de Nimes.

L'hagiografia relativa a sant Baldiri inclou un passatge en el que s'assenyala el següent: «Allí mateix on va fer pública manifestació del misteri

6. Vegeu MARTÍ DE RIQUER, *L'arnès del cavaller. Armes i armadures catalanes medievals*, Barcelona, 1968, fig. 155 i 159. Els espatllassos representats a la taula del sant diaca coincideixen plenament amb alguns dels que porten els soldats d'un tríptic amb passatges de la Vida de Crist, obra conservada al Museu del Prado i atribuïda a Lluís Alimbrot, pintor resident a València des del 1439.
7. Un recull de les notícies documentals relatives a Lluís Dalmau s'inclou a J. GUDIOL I RICART - S. ALCOLEA I BLANCH, *La Pintura...*, vegeu n. 4, p. 157-159.

Fig. 2.- Lluís Dalmau,
*Detall de la decapitació de sant
Baldiri* (1448-c.1450).
Arxiu Mas, Barcelona

de la Santíssima Trinitat, en una fondalada prop de Nimes, encara avui s'hi veuen tres fonts sota tres arcades, l'una a la vora de l'altra, i diuen que mai les han vistes estroncades. Tothom té en molta consideració aquell lloc, i el miren com a sagrat. Sabem per la tradició que, als cop de dextral, el cap va rebotre rodolant per terra i donant tres salts: a cada punt on va fer el salt va néixer una font».⁸ A la taula, tot just al costat del cap de sant Baldiri, s'obren tres petites cavitats de les que surt l'aigua miraculosa.

Lluís Dalmau no només recull la representació de la mort del sant sinó que també fa referència a l'indret sagrat, al fet sobrenatural i al pelegrinatge que aquest origina. Molts són els referents que ens informen de les peregrinacions als santuaris i dels miracles que esdevenien. Sant Eugeni, en la seva poesia *De basilica sancti Aemiliani*, fa una crida al pelegrinatge a la tomba de sant Millán que pot ser-nos útil en la comprensió de la taula del sant diaca: «...Aquí obtienen la marcha los cojos y la vista los ciegos; la piel recobra su integridad, desprendiéndose de la lepra...».⁹ Aquests miracles, també atribuïts a molts altres centres de peregrinació com per exemple l'ex-col·legiata de sant Feliu de Girona, van ser els representats per Lluís Dalmau a la taula de sant Baldiri.¹⁰ El primer dels pelegrins representat en aquesta composició cura la seva vista amb l'aigua miraculosa d'una de les fonts, el segon, amb un barret que porta les petxines compostel·lanes,¹¹ mulla la seva mà per a poder curar-se de la seva malaltia a la pell i el tercer, espera sanar-se de la seva coïxesa un cop begui de l'aigua santa.

Un tret iconogràfic present a la taula de la decapitació de sant Baldiri podria fer referència a un altre miracle d'aquest sant. A la part superior de la pintura, tot just al costat de la llança del tercer soldat, es pot advertir la representació d'unes formes arrodonides amb peduncles que poden al·ludir al fruit del llorer, arbre molt relacionat amb sant Baldiri.¹²

Un cop acomplida la proposta d'atribució de la taula a Lluís Dalmau i realitzada la identificació del sant diaca a favor de sant Baldiri, és lògic pensar que l'obra degué formar part de l'antic retaule major de l'església de Sant Boi, més si tenim en compte la no massa difosa advocació al sant de Nimes i que les dimensions de la taula de la seva decapitació semblen ser coherents amb les de la taula central fins ara coneguda.¹³

8. F. CLASCAR I SANOU, *Vida del gloriós Màrtir Sant Baldiri*, Barcelona, 1901, publicat a *Vida Samboyana* els mesos de maig i juliol de 1966.

9. L. VÁZQUEZ DE PARRA-J.M^o LACARRA- J. URÍA RÍU, *Las peregrinaciones a Santiago de Compostela*, I, Madrid, 1945, p. 24.

10. *Ibidem*, p. 25

11. El monestir i església de sant Baldiri a Nimes estava molt a prop del camí a Santiago de Compostel·la del Llenguadoc, que anava fins a Tolosa. Vegeu H. JACOMET, «Santiago en busca del gran perdón» a *Santiago, Camino de Europa. Culto y Cultura en la Peregrinación a Compostela*, Santiago, 1993, p. 57.

12. F. CLASCAR I SANOU, *Vida del gloriós...*, vegeu n. 8.

13. Segons Ainaud, la taula va haver de ser reconstruïda ja que havia estat serrada per la seva banda alta, J. AINAUD DE LASARTE, «Una taula...», vegeu n. 2, p. 82. Pel que fa a l'adscripció

La importància de la identificació de la taula de la mort de Sant Baldiri la podem considerar des de més d'una vessant. En primer lloc augmenta el limitat nombre d'obres documentades de Lluís Dalmau i, en conseqüència, és un testimoni important de la pintura d'aquest artista i de quina va ser la seva evolució un cop realitzada la Mare de Déu dels Consellers. En aquest sentit, l'escena hagiogràfica del sant llenguadocià aporta altres elements informatius complementaris als de la taula central del conjunt pictòric de Sant Boi. En segon lloc, pot esdevenir una peça clau en la difícil comprensió de la pintura del primer Jaume Huguet, ja que les dates en les que es va realitzar el retaule de Sant Baldiri, 1448- c. 1450, coincideixen amb les primeres notícies de Jaume Huguet a Barcelona. Finalment, el compartiment del retaule de Sant Baldiri pot ajudar a comprendre la relació de Dalmau amb la pintura valenciana. En relació a això, no podem oblidar l'origen lleuantí de l'artista; la intervenció en l'obra santboiana d'un altre pintor de la mateixa procedència, anomenat Bartomeu Almenar; la societat que constitueix amb el també valencià Gaspar Gual; que en aquestes dates l'artista Miquel Nadal era actiu a la Ciutat Comtal i la relació estilística de Dalmau amb Jacomart i amb l'anònim Mestre de Bonastre.

Valoracions a l'entorn de l'obra documentada de Lluís Dalmau

Pel que fa a la pintura de Lluís Dalmau, la taula hagiogràfica de sant Baldiri fa palès l'excel·lència de la seva pintura si bé relativitza, a l'igual que la imatge central, l'abast de la captació dels models flamencs presents a la pintura de la Mare de Déu dels Consellers.¹⁴ Des del punt de vista compositiu de l'escena, el compartiment de la decapitació del sant de Nimes exterioritza unes arrels força més emparentades amb la pintura catalana i valenciana que amb l'escola d'origen eyckià. En aquest sentit, malgrat les diferències, no creiem desafortunat recordar algunes de les escenes del retaule de Sant Jordi, realitzat per Martorell en una data propera a l'any 1436.

Les dues taules del retaule santboià confirmen a Lluís Dalmau com un dels millors pintors de la seva època si bé, en la nostra opinió, els motius pels quals va ser encarregat de realitzar el retaule de la Mare de Déu dels Consellers, obra que l'havia d'executar "lo millor e pus apte pintor qui encerar e

de la taula de la decapitació del sant diaca amb el conjunt de Sant Boi, destaquem, a banda de les coincidències existents entre els personatges representats a la taula santboiana i els de la pintura de la Mare de Déu dels Consellers, la repetició dels motius ornamentals a les franges de la indumentària, realitzades amb relleus d'estuc daurat, de la taula central i del proposat compartiment.

14. A més de les obres documentades de Lluís Dalmau, també ha estat atribuïda a la seva mà la pintura mural de l'arcòsoli del sepulcre de Sanxa Ximenis de Cabrera i de Foix a l'antiga capella de Santa Clara de la catedral de Barcelona, Ch. R. POST, *A History ...*, vegeu n.3, p. 23-25, fig. 4; J. AINAUD DE LASARTE - F-P. VERRIÉ, *La pintura gòtica en la Catedral de Barcelona*, Barcelona, 1942 (treball inèdit).

trobar se posgués", no van ser únicament de tipus artístics. En aquest sentit, en la comanda del conjunt pictòric del Consistori barceloní, potser va ser decisiva la capacitat retratística de Dalmau, més si tenim en compte la condició, inclosa en el contracte, de representar als consellers «segons proporcions e habituts de lurs cosos, ab les façs axi propries com ells vivents les han» així com la referència documental que ens informa de l'existència d'un retrat exempt de Ramon Savall, conseller en cap de Barcelona i, en conseqüència, un dels comitents representats a la taula mariana.¹⁵ D'altra banda no podem deixar d'avaluar, davant l'opció Dalmau feta per l'Ajuntament de Barcelona, el favor que Alfons el Magnànim va tenir vers la pintura eyckiana.¹⁶ La clàusula inclosa en el contracte del retaule de la Mare de Déu dels Consellers, que obliga a Lluís Dalmau a realitzar els fons daurats,¹⁷ així com l'absència en el pacte d'allusions a la tècnica pictòrica a l'oli, fa que desestimem que el consistori barceloní apreciés del tot el coneixement directe de Dalmau de les novetats de la pintura flamenca derivades dels Van Eyck.¹⁸ En tot cas, en l'encàrrec va primar, com a novedós, la fama retratística dels flamencs i en el resultat final, potser la consideració reial envers a «l'ars nova» o realisme flamenc.

En la valoració de les obres documentades de Lluís Dalmau, no és del tot possible comparar la taula de la Mare de Déu dels Consellers amb el retaule de Sant Baldiri. El molt elevat preu que els consellers barcelonins van abonar a Dalmau pel retaule marià significa que els comitents en realitat van encarregar

15. J. AINAUD DE LASARTE, *La Pintura Catalana. De l'Esplendor del Gòtic al Barroc*, Barcelona, 1990, p. 98.
16. Gràcies a una anotació als llibres del tresorer reial se sap que Lluís Dalmau va rebre, per reial ordre de data 6 de setembre de 1431, la quantitat de 100 florins en concepte d'ajuda per les despeses originades pel viatge que, per manament i al servei del rei, realitzava cap a Flandes. LI. TRAMOYERES BLASCO, «El pintor Luís Dalmau. Nuevos datos biogràficos» a *Cultura Española*, Madrid, 1907, p. 101-102. D'altra banda se sap que en data 2 de maig de 1444, és a dir tot just quan Dalmau degué iniciar la pintura de la Mare de Déu dels Consellers, va ser adquirida a València una taula de roure amb la representació de sant Jordi a cavall, pintada per Joan Van Eyck, la qual va ser enviada a Nàpols al rei Alfons el Magnànim, vegeu J. SANCHÍS SIVERA, «Pintores medievales en Valencia» a *Archivo de Arte Valenciano*, XV, València, 1929, p. 52. La taula, que amidava quatre pams d'alt per tres d'ample, va tenir un preu de dos mil sous, és a dir, la seva valoració econòmica, malgrat les reduïdes mides de l'obra, va ser la d'un retaule sencer.
17. «Item es avengut que tot lo camper del dit retaule, exceptats los lochs hon seran pintades les dites imatges e altres pintures propies de les dites imatges, sie tot daurat de bona e bella dauradura de or fi de flori de Florença», vegeu S. SANPERE I MIQUEL, *Los Cuatrocentistas Catalanes*, II, Barcelona, 1906, p. XIV-XVII, doc. IX. En relació al daurat del retaule de la Mare de Déu dels Consellers creiem interessant que, anys més tard, el 1463, en la contractació del retaule major de l'església del Convent Vell de Sant Agustí de Barcelona, al referir-se a l'or que s'havia d'emprar en el daurat de l'obra no s'inclou la tradicional referència a l'or de Florència, i, en el seu lloc, s'assenyala que l'or a utilitzar devia ser com el del retaule consistorial: «... haja haver or fi e bella color e bona finor e preu com aquell or de les copades e guardapolsos del retaule de la Casa de la Ciutat de Barcelona», vegeu A. DURAN I SANPERE, *Barcelona y la seva història. L'art i la cultura*, III, Barcelona, 1975, p. 171.
18. Pel que fa al viatge que Lluís Dalmau va realitzar a Flandes vegeu nota 16.

Fig. 3.- Lluís Dalmau, *Taula de sant Baldire* (1448-c.1450).
Servei fotogràfic del MNAC (Calveras/Mérida/Sagristà).

una «obra mestra», una pintura en la que la intervenció de Dalmau va ser del tot majoritària i en la que el pintor no va escassejar la seva capacitat artística.¹⁹ En altres paraules, malgrat l'excel·lència de les taules de Sant Jordi, conservades actualment al Museu del Louvre i a l'Art Institute de Chicago, i del retaule de Púbol, custodiat al Museu D'Art de Girona (M.D. 289), ambdues obres de Bernat Martorell, si només haguéssim de valorar l'art martorellià a partir d'elles, serien del tot comparables?. És del tot evident que la qualitat artística del retaule de la Generalitat supera a la del meravellós conjunt gironí. Malauradament, a la pintura catalana són ben pocs els casos en els que el comitent va estar disposat a abonar l'obra d'un artista i, pel contrari, molts en els que l'encàrrec va ser el producte més o menys estandarditzat del seu taller.²⁰

Pel que fa a l'obrador de Lluís Dalmau, és molt probable que en les dates en les que es va realitzar el retaule santboià treballés el pintor d'origen valencià Bartomeu Almenar. D'aquest artista és coneixen diverses referències documentals però cap d'elles el lliguen amb la contractació d'obra pictòrica, per la

19. En el recent procés de restauració de la taula de la Mare de Déu dels Consellers, portat a terme amb motiu de la inauguració de les sales de gòtic del Museu Nacional d'Art de Catalunya, els equips tècnics del MNAC vam poder advertir que el travesser inferior de l'obra amagava una part de la pintura original.

La conservació del disseny d'aquest retaule permet saber quina va ésser l'estructura original de l'obra. Les diferències existents entre el dibuix preliminar i el retaule conservat són degudes principalment per la pèrdua de la predel·la i per la mutilació de la part baixa del guardapols. Ambdues mancances van motivar que en la restauració de l'any 1902 s'afegissin elements nous de fusteria que van modificar l'estructura original. En aquesta remodelació es va incorporar, a la part inferior del retaule, un ample travesser de fusta que va amagar vuit centímetres de l'enrajolat de l'escena. La correcció del disseny inicial altera de forma sensible l'emplaçament espacial de la Mare de Déu i, en conseqüència, transforma la comprensió de la proposta pictòrica de Dalmau. Aquesta observació, potenciada pel fet que l'afegit travesser amagava la inscripció AVE inclosa en l'enrajolat, va ser decisòria a l'hora de decidir modificar la imatge coneguda fins ara. Malgrat que l'espai pictòric fins fa poc amagat no ajuda a entendre, des del punt de vista de la perspectiva, la magnífica resolució del paviment de la taula de Sant Baldiri de l'església de Sant Boi de Llobregat, el canvi és significativament sensible i pot ajudar a comprendre millor l'evolució de la pintura de Lluís Dalmau. Pel que fa a diversos aspectes relatius a la taula consistorial vegeu C. JUSTI, «El retablo de Luís Dalmau en Barcelona» a *Estudios sobre el Renacimiento en España*, Barcelona, 1892, p. 95-114 i J. AINAUD DE LASARTE, «La Virgen de los Consellers» al suplement de la *Gasetta Municipal*, 6, 1954, p. 10-14.

20. En un estudi recent hem pogut demostrar la validesa de la metodologia econòmica en el camp de la història de l'art ja que ha evidenciat determinats aspectes relatius a la valoració que el pintor dóna a la seva obra, vegeu F. RUIZ I QUESADA, *Aproximació a la pintura del taller de Lluís Borrassà a partir de la seva valoració econòmica*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1996 (tesis de llicenciatura inèdita); F. RUIZ I QUESADA, «Imagen artística y económica de la pintura catalana en los siglos del gótico», *Cathalonia. Arte Gótico en los siglos XIV-XV*, Madrid, 1997, p. 67-80, especialment p. 72-73. Pel que fa a la consideració del retaule de Sant Jordi com a obra mestra vegeu F. RUIZ I QUESADA, «Una reflexió a l'entorn del taller de Bernat Martorell a partir de l'observació de certes semblances presents en la seva obra» a *Miscel·lània dedicada a Joan Ainaud de Lasarte*, Barcelona, 1997 (en premsa).

Fig. 4.- Lluís Dalmau, *Mare de Déu dels Consellers* (1443-1445) després de la seva restauració. Servei fotogràfic del MNAC (Calveras/Mérida/Sagrissà).

qual cosa creiem que, un cop mort Dalmau, degué estar adscrit al taller d'algun pintor valencià.²¹

Poc després de la finalització del retaule de Sant Baldiri, l'any 1452, Lluís Dalmau acordà la pintura del monumental retaule de l'església del convent de Sant Agustí de Barcelona, la qual no va realitzar ja que aquesta obra va ser de nou contractada a Jaume Huguet onze anys més tard. En un estudi recent he desenvolupat les peculiaritats d'aquest conveni, les quals confirmen que l'encàrrec no es va arribar a realitzar degut a la manca de solvència econòmica i al traspàs de Dalmau en una data propera l'any 1461.²²

A partir d'aquest darrer compromís, les notícies relatives a Lluís Dalmau semblen assenyalar un cert afebliment de la seva valoració artística en el marc de la Ciutat Comtal. La reducció de comandes importants i la realització de treballs només ornamentals relacionats amb la casa reial, contrasta amb la singularitat d'alguns encàrrecs rebuts per Jaume Huguet en aquestes dates. Pel que fa a això, la contractació al pintor vallenc del retaule de l'altar major de l'església de Sant Antoni Abad de Barcelona, facilita la comprensió de la progressiva atenuació artística de Lluís Dalmau.

El nexa Lluís Dalmau-Huguet. Una polèmica encara oberta

En relació al lligam existent entre la pintura de Lluís Dalmau i la de Jaume Huguet, és molt probable que ambdós pintors tinguessin algun tipus de relació artística, si bé, en la nostra opinió, la influència de Bernat Martorell en l'art del pintor vallenc va ser força transcendent.²³ És evident que Huguet degué captar les novetats flamenques importades per Dalmau, explícites al retaule de la Mare de Déu dels Consellers, encara que, segons hem pogut apreciar en les taules de Sant Baldiri, la captació de les noves propostes en la pintura de

21. En relació al pintor Bartomeu Almenar o Almenara, fill del també pintor Francesc Almenar, vegeu J. SANCHÍS SIVERA, *Pintores medievales en Valencia*, València, 1930, p. 172; L. CERVERÓ GOMIS, «Pintores valentinos. Su cronología y documentación» a *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 1963, p. 70; L. CERVERÓ GOMIS, «Pintores valentinos. Su cronología y documentación» a *Archivo de Arte Valenciano*, 1965, p. 23; L. CERVERÓ GOMIS, «Pintores valentinos. Su cronología y documentación» a *Archivo de Arte Valenciano*, 1971, p. 24. La notícia que el situa a València l'any 1461 pot estar relacionada amb el fet que Dalmau, degut a la constitució de la companyia de banderes i penons amb Gaspar Gual, ja no contracta retaules a partir de l'any 1460. Així mateix, podria ser que Bartomeu Almenar no tan sols treballés amb Dalmau en els anys 1447-1448, sinó que la col·laboració es prolongués fins l'any 1460.
22. F. RUIZ I QUESADA, «El retaule de San Agustí de Jaume Huguet. Un conjunt singular en l'art pictòric barceloní del darrer quatrecent» a *Quaderns de Vilaniu*, Valls, 1997 (en premsa).
23. En relació a la valoració l'obra pictòrica del darrer Martorell i a la seva relació amb Jaume Huguet vegeu F. RUIZ I QUESADA «Una reflexió...», vegeu n. 21. Pel que fa a la relació Dalmau-Huguet, A. DURAN I SANPERE, *Barcelona...*, vegeu n. 17, p. 135-179.

Fig. 5.- Lluís Dalmau, *Detall de la Mare de Déu dels Consellers* (1443-1445)
després de la seva restauració.

©Servei fotogràfic del MNAC (Calveras/Mérida/Sagristà).

Dalmau va ser limitada. El vincle del pintor valencià amb la pintura més tradicional catalana i especialment amb la llevantina limita la relació que pogué arribar a tenir amb Jaume Huguet. D'altra banda, un cop visualitzades les analogies existents entre el repertori de personatges individualitzats de les taules de Sant Baldiri i el de la pintura consistorial es fa difícil d'entendre que el caràcter de la pintura d'Huguet no es visualitzi amb més força. En aquest sentit hem de considerar que Jaume Huguet tenia més de trenta anys quan Dalmau va realitzar la Mare de Déu dels Consellers i, en conseqüència, la seva pintura degué tenir una maduració manifesta.

Un dels aspectes coincidents entre la pintura de Dalmau i la d'Huguet, que s'ha assenyalat, ha estat la identitat del dibuix del fons de la taula central de l'antic retaule de Sant Baldiri amb la del revers de la taula de Sant Jordi i la princesa, el qual també el repeteix en el compartiment de la Consagració de sant Agustí (1470-1475). En la nostra opinió, la coincidència d'aquests dissenys va més enllà de la relació Dalmau-Huguet ja que també podem observar el mateix esquema en la decoració de la túnica del procònsol Lísies del retaule dedicat als sants Cosme i Damià de la catedral de Barcelona, obra majoritàriament realitzada pel valencià Miquel Nadal en els anys 1453-1455. D'altra banda, models similars van ser emprats per Jacomart, per la qual cosa no desestimem que la mostra tingüés una procedència llevantina.

Les taules de Vallmoll són les que fan mñes palès el nexa Lluís Dalmau-Huguet, però s'ha de tenir present que aquestes pintures són obres no documentades, atribuïdes al pintor vallenc.

L'empremta d'arrel valenciana a la pintura de Lluís Dalmau

Pel que fa a la relació de la pintura de Lluís Dalmau amb la pintura valenciana ja hem assenyalat anteriorment que el pintor llevantí Bartomeu Almenar degué formar part de seu obrador a finals dels anys quaranta. Deu anys més tard, cap a 1459-1460, Lluís Dalmau va constituir una companyia, per proveir de banderes i penons la nau del rei, amb el també valencià Gaspar Gual, el qual, sembla ser que va pintar a la capella major de la seu valenciana l'any 1432, sota la direcció de Miquel Alcanyís.²⁴ El 26 de març del 1461, Dalmau i Gual van nomenar àrbitres per resoldre les diferències sorgides en la companyia esmentada. La darrera referència documental relativa a Dalmau, en la que consta com a absent, és del dia 4 d'abril de 1461, data en la que es va dictar la sentència del conflicte anterior.

24. Les pintures de la capella major de la seu de València devien ser a l'oli i representaven, a la volta, àngels amb els instruments de la Passió i en una de les parets l'Apostolat. En aquest treball van col·laborar també Felip Porta, Berenguer Mateu, Francesc Maixó, Garcia Sarrià, Joan Esteve i Arnau Gassies entre d'altres, vegeu J. SANCHÍS SIVERA, «Pintores medievals en València» a *Archivo de Arte Valenciano*, XV, València, 1929, p. 32 i 57.

Més enllà d'aquestes notícies que lliguen l'obra de Dalmau amb la pintura valenciana, és del tot evident que l'autor de la Mare de Déu dels Consellers, a més de conèixer la producció pictòrica flamenca, va tenir un fort lligam amb la pintura llewantina. En aquest sentit, l'anonimat del Mestre de Bonastre i el desconeixement de la primera obra de Jacomart no ajuden gaire en la comprensió dels intercanvis artístics existents entre Barcelona i València.

Existeix a València un conjunt d'obres, ens referim a la taula de Sant Ildefons i a la de la Transfiguració, ambdues al Museu de la catedral de València, així com a la pintura de l'Anunciació de la col·lecció Mascarell d'aquesta ciutat, totes elles atribuïdes al Mestre de Bonastre, les quals presenten certs punts de contacte amb la pintura de Lluís Dalmau. L'elevada qualitat artística d'aquestes obres fa que no desestimem la suggerent proposta d'Antoni José Pitarch que identifica a l'anònim Mestre de Bonastre amb el primer Jacomart.²⁵ En aquest sentit, la darrera evolució de la pintura internacional a València, de la mà de pintors com Gonçal Peris Sarrià i Miquel Alcanyís, va originar una escola que va ser capaç d'incorporar els models flamencs. En aquest sentit, el retaule dels Martí de Torres, obra de Gonçal Peris Sarrià conservada al Museu Sant Pius V de València, o bé les taules principals del retaule de la Mare de Déu, de santa Bàrbara i de santa Tecla, del convent de la Concepció de Palma de Mallorca, realitzades per Miquel Alcanyís, fan palès la darrera etapa d'una escola de vessant internacional en la que degueren iniciar-se pintors com Lluís Dalmau o Jacomart. En el cas del primer, l'aprenentatge flamenc va adquirir-lo mitjançant el seu viatge a Flandes l'any 1431, pel que fa al segon, no sabem si va ser per aquesta via o per l'arribada a València del pintor de Bruges, Lluís Alimbrot.

25. Vegeu A. JOSÉ I PITARCH, «Les arts plàstiques: l'escultura i la pintura gòtiques» a *Història de l'art al País Valencià*, I, València, 1986, p. 165-239, especialment 236-239. Altres autors han proposat d'identificar el Mestre de Bonastre amb el pintor Joan Ponç, vegeu X. COMPANYY - F. VICENTE- GARIN LLOMPART, «València i la pintura flamenca» a *Història de l'Art Valencià*, València, 1988, p. 236-271, especialment p. 236-249. Pel que fa al Mestre de Bonastre vegeu L. SARALEGUI, «De Pintura Valenciana Medieval» a *Archivo de Arte Valenciano*, 1960, p. 5-21.